

УДК 311.172(477): 314.743

Буркіна Н.В., к.п.н., доцент кафедри бізнес-статистики та економічної кібернетики
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Сапун К.В., магістрант економічного факультету Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність даної статті зумовлена значним впливом глобалізаційних процесів та міграції населення на демографічну ситуацію в Україні. Особлива увага надається явищу масового виїзду українського економічно активного населення за кордон, що в сьгоднішніх масштабах носить загрозливий характер для економіки держави та спричиняє низку економічних складнощів і соціальну напругу. У статті простежуються основні тенденції еміграції українців на основі офіційної статистичної інформації, систематизовано основні причини виникнення такого становища та запропоновано концепцію основних кроків на вирішення даної проблеми, спираючись на сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідження, а також досвід різних країн. Зокрема, проаналізовано готовність українців прийняти ризиковані пропозиції при працевлаштуванні за кордон; виявлено динаміку кількості українців, що працюють у Польщі, а також динаміку питомої ваги українців серед інших трудових мігрантів до цієї країни; запропоновані напрямки вирішення проблеми відтоку з України економічно активних громадян.

Ключові слова: еміграція, економічно активне населення, глобалізація, старіння населення, соціальна напруга, міграційні потоки, соціально-економічна криза, робоча та маятникова міграція, статистичний аналіз, соціальна політика, аналіз світового досвіду.

Буркіна Н.В., Сапун К.В.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ТРУДОВОЙ ЭМИГРАЦИИ В УКРАИНЕ

Актуальность данной статьи обусловлена значительным влиянием глобализационных процессов и миграции населения на демографическую ситуацию в Украине. Особое внимание уделяется явлению массового выезда украинского экономически активного населения за границу, что в сегодняшних масштабах носит угрожающий характер для экономики государства и вызывает ряд экономических сложностей и социальное напряжение. В статье прослеживаются основные тенденции эмиграции украинцев на основе официальной статистической информации, систематизированы основные причины возникновения такого положения и предложена концепция основных шагов для решения данной проблемы, опираясь на современные отечественные и зарубежные исследования, а также опыт разных стран. В частности, проанализированы готовность украинцев принять рискованные предложения при трудоустройстве за границу; выявлено динамику количества украинский, работающих в Польше, а также динамику удельного веса украинцев среди других трудовых мигрантов в эту страну; предложены направления решения проблемы оттока из Украины экономически активных граждан.

Ключевые слова: эмиграция, экономически активное население, глобализация, старение населения, социальное напряжение, миграционные потоки, социально-экономический кризис, рабочая и маятниковая миграция, статистический анализ, социальная политика, анализ мирового опыта.

Burkina N. Sapun K.

**ECONOMICAL AND SOCIAL CONSEQUENCES OF LABOR
EMIGRATION IN UKRAINE**

The actuality of this article is due to the significant influence of globalization processes and migration of population on the demographic situation in Ukraine. Particular attention is paid to the phenomenon of the massed emigration of the Ukrainian economically active population abroad, which, at present, has a threatening nature for the state's economy and causes a number of economic difficulties and social tension. The article traces the main tendencies of emigration of Ukrainians on the basis of official statistical information, systematized the main causes of such a situation and proposes the concept of the main steps to solve this problem, basing on modern national and foreign researches and the experience of different countries. In particular, the readiness of Ukrainians to accept risky proposals when employment abroad is analyzed; the dynamics of the number of Ukrainians working in Poland is revealed, as well as the dynamics of the share of Ukrainians among other labor migrants to this country; proposed directions for solving the problem of the outflow of economically active citizens from Ukraine.

Key words: emigration, economically active population, globalization, population aging, social tension, migration flows, social and economic crisis, labor and pendulum migration, statistical analysis, social policy, analysis of the world's experience.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Демографічні питання, пов'язані з міграційним рухом населення України, традиційно привертають увагу науковців. Найбільше уваги приділено філософським, політичним і загальноекономічним аспектам. Цим займалися такі вітчизняні дослідники, як Сахаров В.Є., Козак Ю.Г., Будкін В.С., С.А. Єрохін, Заєць М.А., Белінська Я.В., Чирков О.С., Завьялов А.В., Романюк С.З., Малиновська О.А. [9] та інші.

Значний вклад у дослідження проблем українських трудових мігрантів, що працюють на території Євросоюзу, значну увагу приділили такі зарубіжні дослідники як М. Феррерас-Таскон, П. Островський, К. Ковалік, Я. Собонь, З. Сірач, Е. Новіцька [21], П. Погодзінська, П. Добек [20].

Стратегію дій для заохочення добровільного повернення громадян на Батьківщину з урахуванням позитивного досвіду інших країн пропонує Гнатюк Т.О. [4]. Колективом авторів під загальною редакцією Сидорової А.В. розроблено монографію «Антикризова стратегія розвитку України: соціально-економічні, фінансові та глобальні виклики» [1].

Статистичними дослідженнями у галузі міжнародної статистики та демографії, зокрема міграції населення, займалися такі вітчизняні дослідники, як Слюсаревський М.М., Блінова О.Є. [16], Бараник З.П., Романенко І.О. [1], Сидорова А.В., Кіосак Я.В. [2], Шамільова Л.Л., Ромащенко Т.І., Осауленко О.Г., Новікова О.Ф., Амоша О.І., Власенко Н.С. та інші.

Разом з тим, на сьогодні проблему еміграції економічно активного населення України вивчено ще недостатньо. Визначення та систематизація причин, основних тенденцій і наслідків еміграції потребує подальших досліджень, в тому числі з використанням статистичних та аналітичних методів.

Метою дослідження є аналіз актуальних змін в міграційних процесах українського населення, систематизація причин такого становища, аналіз сучасних та потенційних позитивних та негативних впливів на економіку та соціальний клімат України, як передумова для визначення можливих шляхів призупинення негативних тенденцій масового відтоку економічно активного населення.

Основна частина. Міграційні процеси пов'язані з комплексом соціальних, економічних, фінансових, політичних чинників, світоглядом населення, тенденцій в інформаційному просторі тощо.

Україна має значні природні запаси: кліматичні, земельні ресурси, корисні копалини тощо; її територія не перенаселена, тому існують передумови для збереження та примноження людських ресурсів. Однак фактично протягом тривалого часу спостерігаються зворотні процеси: скорочення чисельності населення, його старіння [2], а також масова еміграція економічно активних громадян.

Суттєві геополітичні та економічні зміни не могли не вплинути на всі без винятку аспекти життя суспільства, в тому числі й на міграційні процеси.

Спад промисловості, збільшення частки некваліфікованих вакансій, підвищення рівня безробіття, соціальна напруга; зниження рівня життя, ситуація на Сході України та інші чинники спричинили зміну міграційних тенденцій, обумовили вимушене переміщення населення, інтенсифікацію трудової міграції не лише у великі міста України, а й за кордон [3].

Пересічні громадяни наражаються на небезпеку, плануючи виїзд за кордон з метою працевлаштування, не обміркувавши ретельно усі недоліки та переваги.

За соціальними дослідженнями, проведеними Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні [11], значна частка населення України не виключає можливість поїхати за кордон на заробітки, причому часто респонденти були б згодні працювати навіть на вкрай поганих умовах, які межують з торгівлею людьми, чи перебувати за кордоном незаконно (таблиця 1).

Таблиця 1

Готовність українців прийняти ризиковані пропозиції при працевлаштуванні за кордон (на основі даних МОМ в Україні [11])

Ступінь готовності прийняти ризиковані пропозиції при працевлаштуванні за кордон	Частка населення згідно з дослідженням, %
Працювати неофіційно	17
Працювати у замкнених приміщеннях	6
Працювати на нелегальному виробництві	3
Нелегально перетнути кордон	2
Віддати роботодавцю свій паспорт	1
Не готові виїздити або готові працювати за кордоном лише за умови дотримання законів	71

Такі критичні відсоткові значення корелюють з концепцією «піраміди Маслоу» та говорять про те, що критична маса громадян невдоволена існуючим станом речей на Батьківщині і для того, щоб зберегти ці людські ресурси для задіяння у розбудові української економіки, необхідні значні зусилля.

Однак навіть ті громадяни, які їдуть за кордон з дотриманням усіх процедур та працюють там офіційно, залишаються безправними та соціально незахищеними уже

щонайменше тому, що вони мають статус іноземців. Наприклад, можуть виникати проблеми у разі хвороби, страхових випадків. Дуже малий відсоток охоплення незалежними профспілковими організаціями українських громадян, що працюють за кордоном, а ті місцеві профспілки, в які дозволено вступати українським громадянам, працюють лише формально, або поки що не мають реальної сили.

Гарним прикладом є створена наприкінці 2016 року Міжгалузева профспілка українських працівників у Польщі. Створення подібних організацій сприяє роз'яснювальній та просвітницькій роботі, роз'ясненню прав та законних обов'язків трудового мігранта та переваг легального працевлаштування.

Колосальних затрат часу, енергії та коштів (гідних кращого застосування) вимагає сама подорож на чужину за сотні або тисячі кілометрів з перетинами одного чи кількох кордонів та зворотнє повернення до України, формальні процедури, отримання дозвільної документації тощо. Постійні далекі подорожі не лише виснажують психологічно, а й підривають здоров'я мігрантів та погіршують їхню продуктивність праці.

Водночас втішним є те, що такі працівники отримують під час праці за кордоном великий досвід і при поверненні на територію України можуть впроваджувати його тут. Також частина зароблених коштів витрачається в Україні. Існує думка, що кошти, витрачені «заробітчанами», здатні підняти економіку України. Насправді ж питання дискусійне, коли в Україну масово імпортується продукція, вироблена за кордоном з нашої ж сировини (типовий приклад – ріпакові олія та паливо). Для того, щоб знайти золоту середину між вирішенням проблеми еміграції і можливістю отримувати досвід за кордоном, на перших порах варто пропонувати громадськості створені державою, державними організаціями, начальними закладами, великими корпораціями та виробничими підприємствами програми обміну працівниками та студентами.

Також враховуючи потребу в працівниках у деяких країнах, великі українські підприємства у перспективі могли б запровадити такий вид діяльності як відрядження українських робітників за кордон для виконання на місці різноманітних будівельних, ремонтних, господарських, налагоджувальних та інших робіт. Це дасть можливість працівникам отримати знову-таки досвід та оплату праці з надбавками за відрядження, але не втратити офіційного українського працевлаштування, трудового стажу, членства в профспілках. Більше того, прибуток отримає не зарубіжна, а українська організація, що збільшить обсяг. На сьогодні міжнародні корпорації, наприклад, Johnson & Johnson практикують відрядження як робітників, так і фахівців середньої ланки і керівників між різними країнами Європи, Азії та світу, причому вони знаходяться там саме у відрядженні. Тож Україні варто працювати над створенні власних ТНК та впровадженням ними саме такої практики.

Значним ризиком є також і те, що за даними Міжнародної організації з міграції [11], значну частку серед тих, хто бажає виїхати за кордон, становлять науковці, кваліфіковані працівники [1], сільськогосподарські працівники, будівельники та інші важливі для розбудови економіки кадри (рис. 1).

Такий розподіл говорить про необхідність додаткової державної та позадержавної підтримки низки спеціальностей. Так, за умови інвестицій у сільськогосподарський бізнес можливо вирощувати в Україні на експорт частину тих овочевих, плодово-ягідних і зернових культур, у зборі яких задіяні українці за кордоном. А належна підтримка освіти та науки дозволить збільшити кількість та якість вітчизняних інтелектуальних розробок.

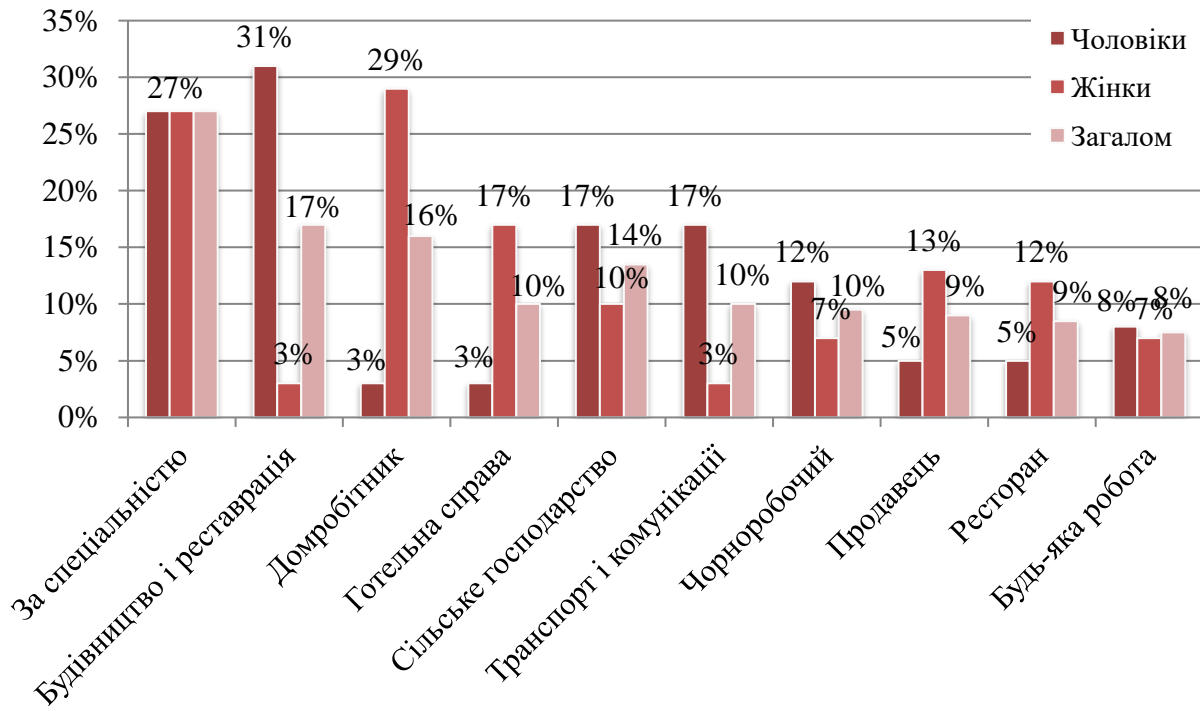

Рис 1. Сфери, в яких українці готові працювати за кордоном

Широкого комплексу заходів потребує матеріальна та нематеріальна мотивація різноманітних працівників робітничих спеціальностей з середньою спеціальною освітою. Перш за все необхідне підвищення зарплат, фондоозброєності та безпечності для життя і здоров'я робочих місць, запровадження соціальних пакетів тощо. Паралельно допоможе пошук вигідних ринків збуту та заохочення підвищення ефективності праці та раціоналізаторських ініціатив.

Вивчення можливості перенесення на українські реалії потребує досвід «Карти поляка», адже Польща була країною «соцтабору», має подібну ментальність, знаходиться в тому ж кліматичному поясі та мала подібну до України економічну та соціальну кризу наприкінці минулого століття. Так, дуже бідній ще чверть століття тому Польщі вдалося здійснити соціально-економічне диво, частково повернути на батьківщину навіть тих поляків, які народились і виростили за кордоном та стати середньою за достатком країною на європейському континенті. Уваги заслуговує також частково досвід угорців.

Варто окремо відзначити, що у провінційній місцевості важливу роль грає регулярне, зручне та надійне підвезення робочих змін до міст, районних та обласних центрів, вузлових станцій тощо. Так, на внутрішньообласних залізничних маршрутах Вінницької області курсує в середньому по 2-3 пари приміських поїздів на день. На деяких не електрифікованих залізницях і на автобусних маршрутах до віддалених сіл області перевезення здійснюються взагалі по днях тижня, що змушує мешканців провінційних місцевостей шукати робоче місце не за кваліфікацією, а у відповідності до транспортної ситуації. Це додатково стимулює громадян шукати іншої долі, і якщо раніше мешканці виїздили в пошуках робочих місць до столиці, на Донбас, у великі міста, то тепер переважно за межі країни.

Існують різні оцінки, скільки всього українців працює за кордоном, оскільки частина таких трудових мігрантів працює під виглядом туристичних подорожей, відвідування родичів тощо без отримання дозволу на працевлаштування встановленого

зразка [11] або отримують друге громадянство, користуючись тим, що незважаючи на формальну заборону, реального покарання за це в Україні на сьогодні не передбачено. Часто громадяни і зовсім відмовляються від громадянства України. Окрім того, за часи Незалежності України виросло та виходить на ринок праці покоління дітей заробітчан. Ускладнює підрахунки і те, що в Україні давно проводився востаннє перепис населення. Тому обмежимося аналізом даних про тих трудових мігрантів, що працюють у Польщі, яка останнім часом є одним з основних напрямків трудової міграції для наших співгромадян (за даними офіційної статистики, що ведеться у Польщі силами Управління у справах іноземців на підставі кількості виданих візових документів) [18].

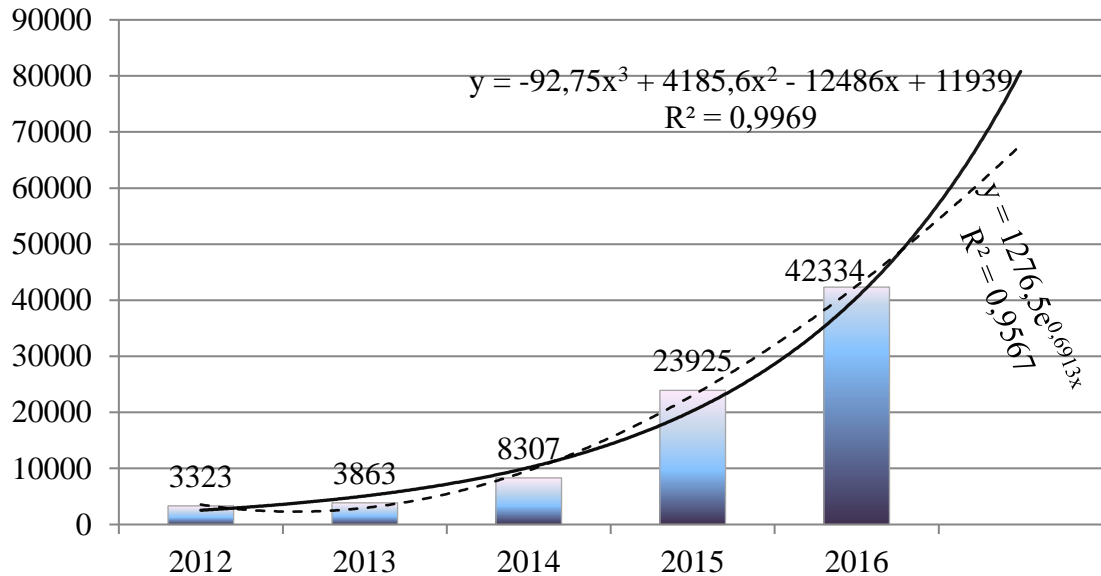

Рис. 2. Динаміка кількості українців, що працюють у Польщі (побудовано на основі систематизації офіційних даних Управління в справах іноземців (Польща) [18]).

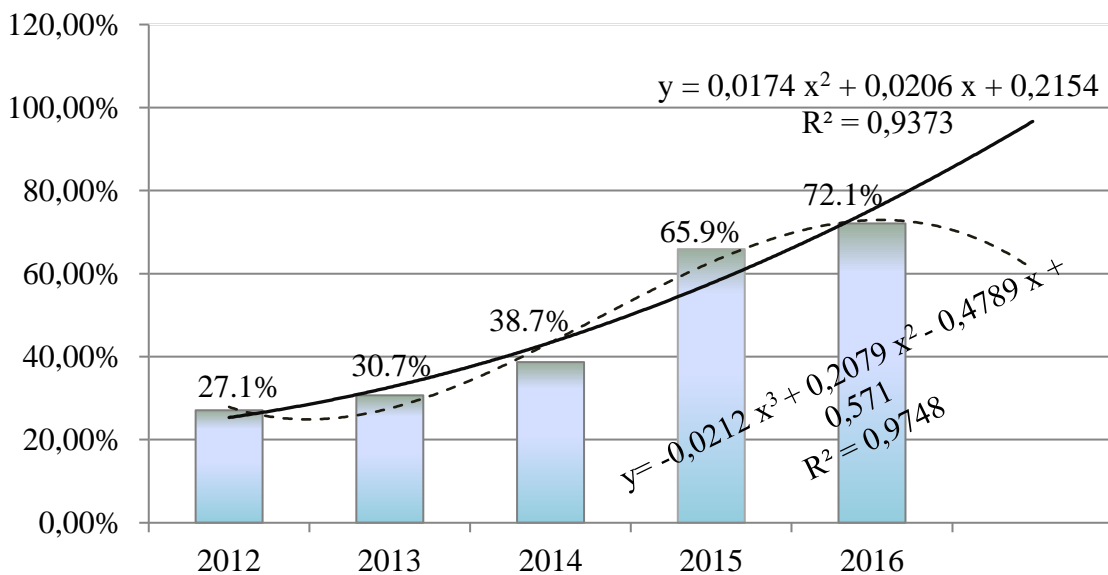

Рис. 3. Динаміка питомої ваги українців серед інших трудових мігрантів до цієї країни (побудовано на основі власних розрахунків)

Як бачимо, кількість українців, що працюють в Польщі, зростає з прискоренням: якщо коефіцієнт приросту у 2013 році до рівня 2012 становив 16%, то надалі він зростає у майже у 2-3 рази щорічно – і це статистика лише кількості робочих віз та без врахування «нелегалів» і тих, хто вже набув громадянство Польщі.

За песимістичним прогнозом (суцільна лінія, рис. 2) кількість трудових емігрантів найближчим часом зростатиме у геометричній прогресії, а за оптимістичним (пунктирна лінія, рис. 2) можна сподіватися, що мав підвищення рівню еміграції буде не таким стрімким, проте все одно за всіма прогнозами це підвищення спостерігається, що пов'язано з політичною ситуацією, яка загострилася починаючи з осені 2013 року. Підстави для обережного оптимізму дає підняття мінімальних зарплат і пенсій. Однак навіть за оптимістичним прогнозом поки що цифра все одно зростатиме. Зважаючи на введення у 2017 році безвізового режиму, темп за офіційною статистикою за підсумками року може знизитися, але зросте кількість неофіційно працевлаштованих [6].

Для оцінки втрат ВВП України від еміграції необхідно враховувати кількість емігрантів, ВВП України на душу економічно активного населення.

$$\text{Втрати ВВП} = \text{КМ} * \text{Пр} \quad (1)$$

де КМ – кількість трудових мігрантів,

Пр – продуктивність економічно активного населення в Україні на одну особу;

Точний розрахунок кількості втрат ВВП залежить від того, чи враховувати громадян України (в тому числі уже колишніх) більш давніх хвиль еміграції, однак навіть якщо враховувати лише тих, хто офіційно знаходиться в різних країнах по робочій візі (600-1000 тис. осіб за різними оцінками), то обсяг втрат ВВП уже перевищує 100 млрд. грн. щорічно.

Висновки. Повноцінне відновлення потенціалу, втраченого через масове вибуття економічно активного населення України, вимагає тривалого часу, зусиль та коштів, а також пов'язане з певним ризиком, оскільки багато мігрантів створило родини за кордоном або переїхало на постійне місце проживання і, розірвавши зв'язок з Батьківщиною. Проблема масового відтоку працездатного населення за кордон вимагає невідкладного наукового аналізу та розробки практичних рекомендацій, які можуть використовуватися на практиці для проведення дієвої соціально-економічної політики, направленої на забезпечення збільшення рівня зайнятості економічно активних верств населення, підвищення рівня доходів до того мінімуму, який знизить прагнення громадян виїжджати за кордон.

Основними напрямками вирішення проблеми відтоку з України економічно активних громадян можуть бути:

- збільшення частки офіційно працевлаштованого населення, яке відповідно зможе розраховувати на соціальний пакет та пенсію;
- державна підтримка для безробітних, які хочуть створити малий бізнес;
- збільшення кількості курсів перепідготовки для безробітних;
- часткове перекриття втрат підвищенням ефективності виробництва та підвищенням народжуваності;
- забезпечення належного транспортного сполучення у провінції;
- створення програм підтримки добровільного повернення працівників, що виїхали за кордон, на територію України;
- створення програми «карта українця» за аналогією до «карти поляка» з урахуванням українських реалій;
- активна міжнародна робота у виробничих підприємствах, науково-дослідницьких установах, корпораціях, органах влади з метою часткової заміни явища

- неконтрольованого масового виїзду українців на надання українськими підприємствами послуг відрядження працівників на об'єкт за кордон;
- підвищення фондоозброєності праці та створення безпечних умов.

Прийняття подібних заходів поступово покращить вікову піраміду України, зменшить дефіцит пенсійного фонду за рахунок збільшення відрахувань, зменшить соціальну напругу та в цілому покращить соціальний та економічний клімат в Україні. Водночас втілення в життя таких змін вимагає суспільної підтримки та відповідної нормативно-правової бази, а кожен з вищенаведених пунктів передбачає цілий комплекс заходів на різних рівнях, тому проблема еміграції економічно активного населення України вимагає державної та позадержавної підтримки, належної інформаційної, соціальної та економічної політики і може бути вирішена лише комплексно та шляхом довготривалих, злагоджених та системних дій протягом кількох десятиліть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антикризова стратегія розвитку України: соціально-економічні, фінансові та глобальні виклики: монографія/ Під заг. ред. А.В. Сидорової. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – Режим доступу: <http://jmonographs.donnu.edu.ua/article/view/3846/3879>
2. Бараник З.П., Романенко І.О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження / Ефективна економіка. – 2014. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>.
3. Василенко Н.Ф. Особливості становлення соціально-орієнтованого ринку праці / Актуальні проблеми економіки.— 2004. – №11. – с. 164—173.
4. Гнатюк Т. О. Добровільна зворотна міграція: досвід країн ЄС та перспективи України / Т. О. Гнатюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер: Політологія. – 2011. – Т. 175, Вип.163. – С. 22-25.
5. Грінько І.М. Відповідність міграційної політики України сучасним вимогам та забезпечення її сталого розвитку. / Економічний вісник НТУУ КПІ ім. І. Сікорського. 2015 – №12. – Режим доступу: <http://ev.fmm.kpi.ua/issue/view/2202>
6. Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Економічна і соціальна рада ООН (офіційний сайт). – Режим доступу: <http://www.un.org>
8. Лактіонова О.А. Доходи та витрати домашніх господарств як джерела гнучкого розвитку країни / Бізнес Інформ. – 2015. – №7. – с. 94-103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_7_16
9. Малиновська О.А. Трудові мігранти та їхній внесок у соціально-економічний розвиток України / Регіональна економіка. – 2013. – № 3. – С. 82–93.
10. Мироненко Є.В. Трансформаційні перетворення господарської системи в контексті глобалізаційних змін. – Центр навчальної літератури, 2017.
11. Міжнародна організація з міграції (МОМ). – Режим доступу: <http://iom.org.ua/ua>
12. Мортіков В.В. Економічні виграти та програші внаслідок змін законодавства / Економічна теорія. – 2014. – № 2. – с. 98-105.
13. Семікіна М.В. Індикатори економічної та соціальної ефективності мотивації праці / Актуальні проблеми економіки. — 2004. — №10. — с. 181-189.
14. Сидорова А.В. Міжнародна статистика: підручник/ А.В.Сидорова, Я.В. Кіосак. – Донецьк: Каштан, 2013. – 384с.

15. Сидорова А.В. Практикум зі статистики: навчальний посібник / Сидорова А.В., Анісімова Г.В., Масич Л.О., Шамілева Л.Л. та ін. — Донецьк: Каштан, 2014. — 284 с. (вид. 2-ге, перероблене та доповнене).
16. Слюсаревський М.М., Блінова О.Є. Психологія міграції / Кіровоград: Імекс. — 2013. — 244 с.
17. Толмачова Г. Малий бізнес як засіб вирішення проблем зайнятості на територіях пріоритетного розвитку / Економічний часопис. — 1999. — №10. — С. 30-33.
18. Управління в справах іноземців (Польща). Офіційний сайт. — Режим доступу: <https://udsc.gov.pl>
19. Чиркова К.А., Ермолаева Е.В. Экономический риск: сущность и методы регулирования // БМИК, 2015. — №12. — с. 1509-1519.
20. P. Dobek. Problem nielegalnej imigracji w Polsce na początku XXI w. — Режим доступу: www.wspia.eu/file/20338/27-DOBEK+PATRYCJA.pdf
21. E. Nowicka. Blaski i cienie imigracji. Problemy cudzoziemców w Polsce. / Studia i analizy Instytutu Socjologii UW. — Warszawa, 2011